

A'
Barom-vefzélyről tanító hasznos

K Ö N Y V

M E L L Y E T

A'

Paraszt embereknek kedvéért
WOLSTÁIN AMADÉUS JÁNOS

Az orvosi tudomány' és Barbélyáságnak
Doktora, a' Telséges Tsászári és Királyi
Baromi Ispotályban a' Barmokat orvoslo tudományak
Tanítója 's Doktora.

NEMET NYELVEN IRT,
MOST PEDIG

a' Felféges Helytörto K. Magyar Tanács
parantsolatjára

Meg magyarittatván, ki adott.

Az Ara három Krajtzár.

PÓSONIBAN,
LOVĚ ANTAL maga betűivel 1785.

12. 329.
Oct. Beck.

22. 11

Há az én Szántó-földjeimet nem mívelitek sentmit nem
fog használni néktek.

D 1024-2

A M A

Különös érdemü és Méltoságu Gróf

KHOTEK RUDOLF JÁNOS

URNAK,

Az Auszriai, és Tsch-Orzági Felsőges

Udvari Kancelláriusnak.

APR. 1963

OSZ. KÖNYVTÁRSÁGI INTÉZET
LELTÁRI SZÁM
25.279

D 1054-5

A M A

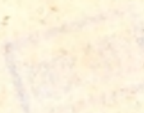
Kilbros de la de Mistran de

KHOTER RUDOLF JANOS

URVAR

de Austria, de Tsch-Oberg. Heidege

Udani Kancellar

22549

ELÖL-JÁRÓ BESZÉD

A'

GAZDA EMBEREKHEZ.

Hiv Polgárok! — ezt az oktatást, melly ebben a' könyben vagyon, nem nékem köszönhetitek; hanem a' Felféges Tsászárnak, az Haza Attyának.

A' mitt én tnéktek a' marha dögről tanítok — a' mítsoda orvosi tudományt a' Barmokról tiveletek és másokkal közlők, köszönhetem ö Felfégének és annak hadi belső tanás székének.

Ö Felfége gondoskodott az én életemnek fel-tartatásáról, az én oktatásomról, idegen tartományokban való utazásomról, és taníttatásomról.

Miólta ezen kegyelemnek szárnyai alatt nyugszom tízennégy esztendeje, tízennégy miólta azon kenyeret eszem ti veletek, a' mit az ö Felfége ország rendjei minékünk nyújtanak.

Ö Felfégének és 'Felféges meg-bóldogúlt
Annyámnak ezen jó-téteményekért örök hálá-
adással tartozom : mind kettőjöknek háláadással
tartoztak ti-is; mert nem csak a' ti magatok,
hanem a' ti barmaítoknak-is egészségéről sz or-
galmatoskodtak.

Olvassátok ezen oktatást, mellyet itt talál-
tok, szorgalmatossággal; olvassátok figyelemmel!
halgassatok reá az intéfekre és a' tanítáfokra, a'
mellyet ugyam ebben meg-találtok. Légyetek
jó egészségben, és meg-emlékezzetek arról, a'
kinek firadsága által juttok ezen könyvets-
kéhez.

AZ IDEGEN OLVASÓK
KEDVÉÉRT VÁLÓ
JEGYZÉS.

Ha az idegen olvasók ezen munkámat úgy veszik, mint valamely különös könyvet, vagy második részt, vagy mint Toldalékját, a' szarvas-marha-dögéről való jegyzésemnek: nékem mind egy; az én ítéletem szerént lehet akár edgyik, akár a' másík.

Ugyan azon fundamentómós fel-tételeken állítottam ezt-is, mint a' másikat. Mivel a' Falusi gazdákért egy egész könyvnek kellett lenni: tehát némelly szükséges fel-tételeket itt ismét fel-hoztam, némellyeket más szókkal

tettem-ki, és az értelmét úgy intéztem a' mint
gondolom, hogy azt akár melly paraszt ember-
is könnyen meg-értheti.

A' kik mind a' kettőt meg-ákarják vizsgál-
ni, meg-fogják látni, hogy ezen könyvemben a'
szarvas marhák dögéről különöfön, és a' má-
sikban közönfégesen irtam légyen.

NAGY MÉLTOSÁGÚ
BIRADOLAMBÉLI GRÓF!

Készítetett ezen Könyvetske a' F. Tsászárnak parantsolatjára. Ezen porontsolatnak vége ösztönözte igyekezetemet, és önnön magát ditsőitette. Veteródjék téhát észbe ennek vége, melyet ennek el-érni kel, és használjon az embereknek.

Aldott légyen ezen igyekezet, áldott ennek vége! mely által a' fő-gondvifelő arra indittatik, hogy a' közönféges Károk el-távoztassanak, mellyek az Országokat pufztitják, és a' köz-jónak veszdelmire vagynak.

Ezen hasznos Munkátskámot végyc Méltóságod áldozatúl; kinek az Országban főbb Méltósága, — ki minyájunkal — és ki II. dik *Joséf* Tsászárral-el. Minden magom ditsérete keresése nélkül terjesztem ezt Méltóságod eleibe, mint együgyüt, és minden ékesség nélkül valot

ajánlom kezeibe. Méltó betsülettel, 's emberi igaz hűséggel venni kezemből méltoztásék.

Ha jo-neven vészi ezt tőlem, tovább szollak a' dologról — meg-mondom mi kivántásék horzá, hogy tökéletességre vitettethessék.

Kezdetével ezen Munkának két dologra tekintetem; a' dögnek mostoni állapotta az edgyik; második az okok, mellyek arra alkalmatosságot szalgáltatnak.

Szólván az elföröl; t. i. a' dog-állapottjának és annak jeleinek meg-esméréséről, mellyek szüntelenek, és igen veszedelmesek, a' köz népnek elegendő értelmet igyekeztem adni.

Meg-tanitottam arra, hogy minéműek légyenek a' beteg Marhák; hogy ebben, vagy abban a' betegségben nyavallyás vótokat mitsodás jellel esmértetik; a' Paraszt ember Marháival miképpen bánnyon, 's azokat hogy tartsa, 's mimodon viselje azoknak gondjokat.

Mint hogy pedig a' köz-nzp nem ért az orvasságokhoz, és azokat annak idejében beteg Marháinak nem adja, ha adja is roszszúl él azokkal; azért az orvosságek helyet a' tartást 's tisztogatást, az egyéb szerek helyet pedig a' beteg Marháknak eledelt jóvasoltam.

Sok-féle külömbező dög-nyavallyákat, mellyek az esztendő részeinek külömbező állapottya szerént közönségesen dühös-

ködnek , meg-mutattam : edgyfzer-'s-
mind meg-magyaráztom , fő-képpen mely
faj-béli és mely idejü Barmoknak légye-
nek azok ártalmosok. Mind ezekben pe-
dig tanittásomat intéztem a' természet-
nek közönséges egyenes járása szerent,
minden egyéb kerengő utokat el-kerülvén.

Azon balgatag tévelygéseket, mel-
lyekbe esik az egygyügyü paraszt ember,
midön Marháinak külömb-féle betegségét
vizsgálja, és a' nyavallyáknak edgyaránt
valo folyása miat könnyen-is eshetik, ezen
írásom által el-távoztatni igyekeztem,
melyben világoson meg-irtam, minémü
nyavallyás rézsek találtatnak ez vagy amaz
betegségnek idején testekben a' döglöt-
teknek.

Éppen nints hatalmomban a' tudatlan-
paraszt embert többre tanittanom, — és
ötet edgy kis könyvetske által akossá,
's orvossá tennem; mert a' falusi ember-
től mit lehet egyebet várni? hanem hogy
beteg marháival tudjon illendöképpen
bánni, mellyet már az orvostól koránt
sem kívánhatunk.

Marháival pedig miképpen bánnyon,
arra ezen Könyv tanítsa, és vezesse,
hogy minden haszantalan vélekedéseket
felre-tégyen, mellyek néki, az ország' és
a' közönséges-társaságnak ártalmasok. —

A' dögnek közönséges okairól oko-
sabb értelemre vezérelje, mintsem mel-
lyennel eddig birt, tanítsa esmerni, félni

's kerülni tudni a' veszélyt — igazgassa,
hogy egészséges marháit tudja őrizni, 's a'
betegeknek kevesebbet ártsan, mintsem
eddig ártott, a' babanáság és velek-bánás
által.

Készítésekor ezen munkámnak fő-
képpen a' már említett dolgokat forgot-
tam szemem előtt. Kik engemet étenek,
és magokat beszédemhez alkalmaztatják,
sok dög-nyavalyákat el-tévoztathatnak,
sok beteg-marhákat a' veszélytől meg-
menthetnek, mellyek külömben a' bé-
vett orvoslo rosz szokás miatt mind
el-vesznének. Ertek itten sokokat, de
minyájokat; mert itt vagyon a' beszéd a'
dög-nyavallyáral a' Pestisről, a' mirigyes
betegségekről, mellyek ugyan gyakran
egész országokat el-futnak, és valamint
az árvizek a' partott, ugy ezek a' Barmo-
kat szaggatják és ölik, senki nem talál-
kazik, ki azokat orvasolhatná, ölyl igen
kegyetlenek, valamint az emberi Pestis.

Azok az okok, mellyek ezen veszélyt
gonofzabbá tészik, sokasítják 's indit-
tyák, második fő-meg-gondolásom vólt,
ezen munkám irásában; meg-visgáltam
azért jól azokat, utának tudokazodtam,
's több esztendőig gondolkoztam azok-
rol.

Valosággal tapasztaltam, hogy na-
gyobb részre azok a' gandatlanfégtol, a'
társaságbéli élettől, az egészséges marhák-

kal való bánástól, a' vagy az azokra vi-
gyázo szolgáknak tudatlanságoktól szár-
móznak, és igen kevésen folynak a' ter-
mészetből.

Nagyabb részén olly nyilvánfágosok
azok, valamint a' Házokban és emberek-
ben el-ragadt férgeknek okai. Támad-
nak a' tisztátalanfágból, gond vifeletlen-
ségtől, éhségtől, szükfégtől 'st. A' kér-
ges, kehes, rühes, koszos, varos, és
tetves-betegségek, mellyek a' Iuhoknak
egész nyáját, és sok lovakkal tölt istá-
lokat meg-emésztene, mind ezekről bi-
zonyságot téznek.

Valamiképpen ezen ragado nyavayák
és marha-dógoók a' gondvifeletlenség-
től származnak: szintén ugy más nyavayák
is támadnak e' miatt az okok miatt, mel-
lyek nem tsak a' külső bőrbbe, hanem ma-
gába a' testbe mélyem be-hatnak. De
még-is nem-tsak el-hiszem, hanem meg-is
vagyok felölle győzettette, hogy nem a'
természet, hanem az emberek miatt kez-
dődnek a' barmokban ezen nyavayák,
és a' felől-is, hogy ezeknek eleit lehetne
venni, és leg-inkább mind ki-is lehetne
írtani.

A' gazdaságnak részei közzül leg keve-
sebbnyire gondoltak az emberek a' barmok
kal való bánással, és ebben leg-kevessebre-
is mentek. A' parasztok közzül egygyik a'
szőlőt miveli — másik a' kertí vetemé-
nyekkel bánik — másik a' mezőben dől-

gozik, és ez mindenik érti a' maga me-
sterfégét, és okofon lát dólghához; egyedül
tsak a' marhához látó gazda tudatlan —
ö — ha másokhoz hasonlíttjuk leg értet-
lenebb és leg oktalanabb ember a' maga
dogában.

Nem-tudja mellyik mi féle és milyen
nemü barom; nem tudja mi az a' minek
két féle Anna van, mellyik a' jóféle,
vagy mellyik az igaz fajzat barom; mi-
képpen kell tartani, mikor kell szabadon
ereszteni, nem tudja mit kíván az ö ter-
mészetek, mi nélkül szükölködnek, mire
hajtya öket és mit kíván tőlök a' termé-
fzet; neki mind eggy, akar éhezzen, akár
szomjúhozzék, akár tiszta, akár poros le-
gyék, akar a' nagy meleg lassan lassan e-
mészze öket, akár a' bogarak tsipjék, akár
az első mossa. A' kapás tudja mivel kell
a' szölő tövet meg-kapálni, a' kertész
esmérí a' veteményeket — tudja mi növeti,
— mi használ, mi árt nekik? a' marhával
bánó ember nem tud a' marhához. Neki
nints takarmánya, jó legeltető réttye,
istállója, a' mit jónak lehetne mondani.

Van törvény mindenről szabvar, tsak
ezekről a' szegény állatokról nints, a' mel-
lyekből minden él, valaki tsak társaságba
lakik; tsak ezekről nem gondoskodott
senki; tsak ezeket felejtették-el az embe-
rek. És ha valakit a' köz beszédben tsuf-
szóval akarunk illetni, azt mondjuk: —
barom.

Ezt a' közönséges hibát ugyan sem én, sem a' barmok orvosa meg-nem gátolhatja; egyedül a' fő rend találhat ez ellen utat és modot. Egyedül tsak a' hazai törvények vethetik ennek végét, mellyek a' bölts rendelés, meg-magyarázás, és igaz tudományok által, a' meg-rögzött szokásoknak és hibáknak ellenébe tétetnek, melly hibákba a' gazda emberek esnek tudatlanfágból, mikor ök az ö marhájokkal értetlenül, tudatlanul bánnak.

Mikor a' gazda embereket példák, oktatás, vagy pedig kénszerítés által-is annyira lehet vinni; hogy nem tartanak több marhát, mint a' mennyit táplálhatnak — ha azokkal jól bánnak, jól gondját viselik, jól tartják — mindenik némüvel természetek szerént bának: koránt se-lesz a' marháknak olyan dögi.

Ha a' gazda ember példák és parantsolatok által annyira ment, hogy edgy rossz nemü barmot se tart, hanem tsak azokat, mellyek jó és erős testüek, fog a' dög szünni; ha még az ország helyhez-tetése szerént meg-tudja választani, mellyiknek kel-kövéér, vagy sovány eledel.

Ha a' gazda ember példák, törvények és oktatás által annyira ment, hogy jó kaszálloja, jó és egészséges legeltető réttye, egészséges istállója vagyon: a' dög meg-fog-szünni, a' melly ebből a' roszból származik. Ha a' jó rendelések és a' tör-

vények sürgetik, hogy a' szántó földeknek és kaszalloknak igazán gondját viseljük — ha' a' marha járó földet, istállókat és a' táplálás módját jó renbe szedik — há a' marha bánás tiszta és természet szerént való lesz, kevesebb dög lesz. Sőt egyéb nem-is fog-lenni, hanem a' melly a' természetől, a' vénségtől és a' rossz idötől származik.

Ha az emberek mind ezt a' hasznót tudnák és igazán meg ítélnék — ha' minden mesterfégnek és tudománynak egy bizonyos könyve volna — a' dolog mind-járást más-képpen volna.

— Ha ezek a' könyvek olyanok volnának, a' mellyek lehetnének, és kellene lennük — ha ezeket okos tudos és fokot látott hallott Férjsiak írják — a' kiket az ö tudományokban, vagy kézi munkájokban Felsőfégnek lehetne tartani — a' kik az ö mestetéseket okoson meg-tanulták volna, nem pedig hallomásból, vagy mint másoktól látták — már akkor azokat nem csak úgy nézném, mint okos és jó-féle hasznos könyveket, hanem mint vala melly világi szent munkákat, mellyet mindennek meg-kellene áldani, a' ki azt olvasná, meg-értené és az ö tudományát s tanítását kötvéné.

Minden-féle hasznos tudományok, mellyeket ha egybe gondolunk, csak azokos mesterfégektől veszik eredeteket: lassan lassan a' porból fel-emeltetnék ez-is ez által,

és mint a' sas magát szárnyaival az ég-felé
fegiténé.

A' tanulni kezdők még eleinte kész
túdosokká lennének ez által az ö értel-
mekre nézve, és a' világon se vólna olyan
fok goromba mesterséget nem tudó tanító.

De az Isten ne adja, hogy olyan em-
berek kapjanak ebbe a' munkába, kik a'
kézi mesterséghez semmit sem-értenek,
akkor majd a' könyvekbe-is belé esik a'
dög, a' melly olyan gonosz, mint a' mar-
hák döge.

A' ki a' barom bánásról és nevelés-
ről ír, annak egészen kell ahoz tudni,
szükség, hogy ö azt maga előre látta, pró-
bálgatta és okosan tapasztalta 's kí-tanulta
légyen. Európának leg-jobb részében, a'
hol a' barom nevelés leg nagyobb ked-
vességben vagyon és leg fellyebb vitték
járjon előbb, és hól mitsodás a' marha
's annak nevelésé azt előre meg-vis-
gállya.

Még erről a' fontos dologról lehetne
többet-is szólnom; hanem elég légyen ez
ajánló levélnek, mellyben én mind azokat
el hagytam kész-akartva, a' mit különben
a' tudósok ezen dologról szoktak tanítani.
Engedje-meg nékem Méltóságod ezen
híbámat, vagy inkább az olvasók a' kik
nem-tudják, hogy én e' dologról egy vi-
lági böltssel beszéltem, és nem azon kí-
vül jártam, sem semmit melleleg nem
írtam.

Ezekkel magamat kegyes Urí grátziájában alázatosan ajánlván, vagyok és maradok.

Fő Méltóságódnak.

alázatos és holtig tisztelő szolgája

WOLSTEIN. A. I.

LAISTROM.

Aljánló-levél.	pag.
Elöl-járó-beszéd.	5
	15

ELSŐ RÉSZ.

A' Dögről és annak külömbfégéről.	1

MÁSODIK RÉSZ.

<i>Első szakasz.</i> Azokról a' jelekről, mellyekből a' marhában, meg-esmerfzik a' bél-fájás, vérhas és az öreg bél-hurkák el-száradása.	3
<i>Második szakasz.</i> Azokról a' jelekről mellyekből a' lépnek rothadása meg-esmerfzik.	5
<i>Harmadik szakasz.</i> A' Dagadásnak vagy a' fel-puffadásnak jeleiről.	7
<i>Negyedik szakasz.</i> A' tüdő tüzezfégének vagy gyuladásának jeleiről.	8
<i>Ötödik szakasz.</i> A' szájában való bajának jeleiről.	11
<i>Hatodik szakasz.</i> A' köröm el-vetésnek vagy-méregnek jeleiről,	14

HARMADIK RÉSZ.

Azokról az az alkalmatosságokról, mellyek
a' dögre okot szolgáltatnak. 14

NEGYEDIK RÉSZ.

Első szakasz. Az egészséges Marháknak tulaj-
donfágokról az olyan helyeken, a'
hól a' dög kezdődött előzfizör. 20

Második szakasz. Az egészséges Marhék-
kal való bánásról olyan helyen, a' hól a'
marhának döge van. 22

ÖTÖDIK RÉSZ.

Első szakasz. Mit kell a' beteg Marhának
tsinálni, hogykel körülötte forgolódni,
ha a' Dög el-kezdődött. 26

Második szakasz. Mivel kell tartani és tá-
plálni a' beteget. 27

Harmadik szakasz. A' betegeknek való
italról. 30

Negyedik szakasz. A' betegeknek való itál-
lóról. 32

Ötödik szakasz. A betegekkel való bánás-
ról, hozzá való látásról, és a' körülötte
forgolódo' szolgákról. 38

HATODIK RÉSZ.

Háfnos meg-jegyzés a' falusi emberekhez,
miképpem kellesek élni az orvassá-
gokkal a' Dög körül. 35

HETEDIK RÉSZ.

A' meg-döglött Marháknak el-áfafokról,
a' boroknak hasznáról, és az Itállok-
nak ki-tisztításáról. 38

ELSŐ RÉSZ.

A' dögről és annak különbségéről.

Ha valamely tartományban vagy helyen fok-féle barmok vagynak egy nyavalyában — ha fok tehenekbe, ökrökbe, juhokba, ugyan azon egy időben, vagy egy más után valamí járvány nyavalya esik — ezt a' betegséget nevezitek dögnök, marha-vezélynek, vagy pestisnek — és azt jól nevezitek ugy. De a' nem jó ha azt híszitek; hogy tsak egy tsapas van, tsak egy féle dög a' melly a' barmokat pufztittyá.

A' dögnök igen fok neme van, és mindenik más-féle, és ha az ember jól meg-nézi mindeniknek van valami tulajdonfága, a' melly a' másíknak már nintsen.

Némelly dög esik a' szarvas marhába, némelly a' disznóba, némelly a' juhba, némelly a' lovakba; némelly az öregeket jobban gyötri mint az ifjakat, némelly ísmét olyan, hogy tsak az erőtlenebbeket járja — némellynek az a' tulajdonfága van, hogy leg-inkább az erőseknek árt,

Nagy része ezen nyavalyáknak a' főben, szájban, vagy a' barom torkában, nagy része a' szügyben vagy a' hafában van, sőt még az ökröknek és tehéneknek a' körmét- is járja a' nyavalya.

A' melly a' szájban van, azt nevezik szájfájás, nyelv fájas és torok-gyéknak: az utólsót akkor hívják úgy, mikor a' nyavalya a' szájnak fenekén támad — vagy a' torokban apró tüzes kelek kelnek.

Ha a' nyavalya a' szügynek belső részét szállja - meg, nevezik tüdő gyuladásnak vagy tüdő rothadásnak, és ha az a' nemes rész a' szív lankadt és sovány, szív bádgyattságnak nevezik.

Meg - szállja továbbá a' nyavalya a' hasban, a' gyomrot, bél húrokat, a' májat, az epét, és a' lépét. Ebből származik a' lép rothadás, a' meg - vészett epe és máj, az úgy nevezett öreg bélnek száradása; ha pedig a' nyavalya a' gyomorban esik, a' has-menés, ha a' bél-húrok nagy melegfében vagynak, a' bél-húrok forrófága, és ha a' szél megrekedvén a' húrok fel-fúvognak, szél-szorulás, és ha a' lábába száll, láb fajas lesz.

Némellyek ezek között ragadófok, az az a' betegekről az egészségesekre ragadnak, mint példának okáért, az öreg-bélnek száradása, a' has-menés és a' bél-húrok forrófága — a' torokban és a' nyelv gyökerében való tüzes kelek, a' tetveség, rüheség, melly leg-inkább a' juhokban, tehénekben és lovakban uralkodik. Némellyek nem ragadófok, ámbar leginkább veszedelmesek és halálosok.

Némelly nyavalya ismét járvány, némelly ritkán fordul-elő, némelly bizonyos időben.

Némellyek járnak tavaszszal, némellyek nyárba — némellyek ősz kezdetén.

Némellyek edgyik esztendőnek részéből a' másokra maradnak, az az : tavaszról nyárra, nyárról őszre, s. a. t. Némellyek ez által a' benn maradás által el - mérgefednek — némellyek el - vesztik minden tartóffagokat, és az időnek járása szerént az ő gonofz természeteket.

Jegyezzük - meg utólyára, hogy a' nyavalyák természetének külömbfége, a' helyek fekvése, az okoknak kűrnyül - állásai, az idők járása, az egésséges vagy bádgyasztó napok, a' tartásnak eledelnek, vele való bánásnak, gondvifelésnek külömbfége szerént — tesz a' dög kevesebb, vagy nagyobb kárt — a' szerént ől - meg kevesebb, vagy több barmot.

M Á S O D Í K R É S Z.

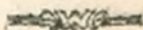
ELSŐ SZAKASZ.

A Gyomor nyavalyának, Has-menésnek és az úgy nevezett öreg bél száradásának jeleiről.

Az öreg bélnek (*) el - száradása terjedő és ragadó. Ki - tettzik a' barmakonn abból, hogy szomorúk, teslek, borzattak, most melegek van, most fáznak — nints kedvek az ételhez, nints erejek és többnyire nem - kéröznek.

a 2

(*) Ország szerte értik a' harmadig gyomrot, vagy-is a' marha öreg kövér bélit; mivel a' ragadó has-menésnek idején ebbe a' gyomorba talállyák-meg az eledelt szárazon és emészletlen, 's ugyan azért nevezik öreg bélszáratfágának vagy száradásának.

Ezen nyavalyának kí-ütése után, a' barmok kedvetlenek, és fejeket le-felé sítik. Bizonyos bádgyattságban esnek, mint az a' képekből, testekből és minden tagaiból-kítettzik.

Szemeik homályosok, vízesek és nyálafak; könyveznek, melly könyvezés eggynehány napok alatt nyálás vizzé válik.

A' betegek gyakrann rázzák a' fejeket, — fogaikat fok-ízor tlikorgattyák, a' nyálok foj, a' nyelvekenn fár, és az orrok lyukában sakony gyűl-meg.

A' bőrökön támadnak (néha) kelevények, az az: apró bibirtfók és hollyagok; a' szájok kifekélyesedik.

Ekkor kezdenek a' betek marhák nyögni, ásítózni, nyújtózni; a' hafok fáj és azután megindul, a' mellyet mindég nagy has-tekerés ragás és erőltetés követ.

A' ganéj melly tőlök megyen eleinte hig és nyálás; azután zöldes és fargás vizzé válik, némellykor véres-is és genyettfeges, és iszonyú nagyon büdös. Mennél hamarább erőt vesznek ezek a' változások, annál veszedelmesebb a' nyavalya, és annál hamarább meg-döglenek a' barmok; és mennél lassabban nőnek, annál türethőbbek és gyengébbek.

Az öreg bél száradása igen ritkán könnyű — de leg inkább veszedelmes és halálos nyavalya, Gyakran-meg-öli a' leg erősebb tehenet-is, tizenöt, 's húsz órában, némellykor el-van vele három, öt, hét napig-is, és akkor öli, meg.

Ha a' beteg marha tizen két napig el-él, a' jó jel. De még azért ekkor se múlt el a' veszély. Hanem már akkor nagyobb részént el-múlt, kivált ha mérgefek, az ételben turkászna, és kéröznek.

Ezek a' leg - meg esmerhetőbb jelek , melyeket egy öreg húr - száradásban lévő marha körül észre lehet venni.

A' döglött marhának a' gyomra tele - van meg - emésztetlen étellel , kivált a' harmadig gyomorban (az öreg bélben) az étel meg - keményedik és meg - szárad , úgy hogy porrá lehet törni.

A negyedik bél vagy gyomor a' húrokkal edgyütt majd mindég nagy forrófagban van , edgy kevésé pettegetett , vagy nagyon vörös , kékes , vagy színtelen.

Gyakran a' testeknek majd minden része forró és színtelen , némelykor a' tüdejek feketé , — az epe hólyagjok természet ellen nagy és hig epével van tele. A' szívek majd mindenkor fovány és lankadt , közönségesen ollyan a' nyelvek - is.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Lép-rothadásnak jeleiről.

A' Lép-rothadás hamar meg öli a' barmot gyakronn edgy fzem - pillantásban. Sokszor meg - esik , hogy a' barmok az étel mellett , vagy a' réten , vagy az uttzán rögynak - le , mint ha a' szél meg - ütne őket.

Ha ez a' nyavalya lassan támad , meg - fojtya a' barmot — gyakran edgy óróban — gyakran edgy , két , három nap alatt.

Ha két három nap alatt öli - meg , a' marhák szomorúak , ámbar nem ollyan bádgyattak , és nem - sütsk úgy le a' fejeket , mint az öreg bél száradásában. Semmi szorongatást nem szenvednek , semmi fájdalom , semmi hideg vagy forró-

fág nem tettzik rajtok, kivált ha egy napig tart rajtok.

Ha két vagy több napokig van rajtok ez a' nyavalya, többnyire majd mindég egy helyben állanak, és sem félre nem-tekintenek, se magokat körül nem nézik.

Ugy vesznek lélekzetet, mint a' szűnyadozó állat, az az: lassan és mélyen Ifznak, ha meg itattyák őket, és tsak addig kéröznek míg az étel előttök áll.

Némellykor fel pöffednek, — némellykor a' szügyök és a' háfok dagad-meg, f. a. t. a' mellyben nem meg-ért genyettség, hanem fár-gás víz van, vagy barnás meg-vezett matéria.

Ezen dögnök okai a' rét, mellyet tavaszszal a' víz fel-vett, a' meleg; a' viznek nem-létele, és a' meg-vezett bűdös-fü.

Kevés reményfég van a' betegek élete meg-tartása felöl, többnyire mind el-vesznek, ámbár a' nyavalya nem hirtelen — nem egy szem-pillantásban öli-meg; még pedig azért vesznek-el, mivel nem tsak a' lép; hanem a' test és az erekben való vér a' nyavalyának ki-ütése előtt el-változik, és a' miatt az okok miatt meg-romlik, mellyek arra alkalmatofságot nyújtanak.

A döglött marhának a' lépe lágy, fel-puffadt, és olyan mint a' spongyia — kékes veres, és habos vérrel tele van.

Illyen színü a' testeken való hús-is, ha a' bőröket le-huzzák. A' vér az élet erekben lyukatos, színetlen, hig, meg-romlott, a' mint már mondtam.

A' dögöt mindjárt el-kell vinni férre, és a' földbe mélyen le-ásni. Mert ámbár a' beteg marhák nem egy könnyen ronthatyák-meg az egéffégest, még-is a' Dög igen veszedelmes nékik.

HARMADIK SZAKASZ.

A' fel-fúvódásnak Jeleiről.

Ez a' Dög tavaszszal és nyáronn járvány: onnan származik — ha a' barmot reggel éh-gyomorról a' rétre ki-hajtyák, a' hól gyenge éretlen, kövér füvet, lohért, és mas egyyéb cffélét efsznek.

Nyáron onnan származik, ha a' barommal a' legelő helyet hirtelen meg-változtattyák, ha sovány mezökröl hirtelen kövérekre verik.

Ez a' nyavalya ki-tettzik a' hasnak külső és belfő fel-fúvódásából. Ez a' daganat a' szél-től ered, a' melly a' bél húrokban meg-rcked. Ha e' meg-szorúl — ha a' hasa nem-megyen igen nagyra dagad-fel a' baromnak teste.

Némellykor nem egy forma — kívált a' bal oldalonn, akkor ofztán ugy láttzik mint-ha degefz vólna, vagy a' doganat helyyén terhet hordoznának.

Mikor a' nyavalya nevededik a' báromnak részei jobban jobban fúvódnak-fel. A honnan nehezenn vesznek lélekzetet, és ha a' szél ki-nem mehet edgynihánynapok alatt el-vesznek.

Eleit venni ennek a' nyavalyának könnyű, de meg-gyógyítani nehéz — már akkor is nehéz, mikor még tsák kezdődik; ha pedig egyszer erőt vehetett a' marhán, sem az oldalában való szurásnak, sem az orvasságnak nints annyi ereje, hogy ellent álhasson.

Valamint a' Hasban lévő szurás, ugy a' Selétrom, a' Kantfor itten nem használnak. A' bor, ha fél meszejenként adatik, és a' Köményes égetbor, ha a' fellyebb említett mértéknek fél része szerént adatik, néha jo hasznat tesz; de mindezek közül leg-jóbb a' bor, melyben 'siros, 's gyantás appro forgátsok fözettetnek.

A' szél-korságot megelőző szerek közül leg-hathatosbb orvosság, a' betegség indító-okainak el-távoztatása; midőn marhátokat soha éh gyomorral az uj, és kövér legeltető helyekre nem hajátok.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' jelekről, mellyekből a' tüdőnek betegsége vagy gyuladása esmertethetik-meg.

A' Tüdőnek betegsége az esztendőnek minden részeiben szokott támodni; meg-jelenik mind a' Tavaszi, Nyári, mind az őszi és Téli időkben.

E' forro betegség lévén; mivel hogy majd hofanlo jelei vagynak, mint a' többi forro betegségeknek; azért az emberektől, kik a' barmok orvoslásához nem értenek, könnyen elhibáztathatik, könnyen más nyavallyának tarthatatik. Az elsőnek kedvéért meg-mondom; ha illetén nyavallyában el-vezett marhának teste fel-bontatik, mitsoda nyavallyát esmertető jel fog abban találatni.

Azok a' részek, mellyek a' fén említett marha betegségekben nyavallyások valának, ebben mind egéffégesek. Ha a' szügyét fel-metzitek, abban setét barna, kék színű's fekete forma tüdőt találtak.

Ha a' betegek hamar el-veztek, az az a' nyavallyának 3dik napjától fogva az 5-dik, hatodik, hetedik napjáig, akkor a' tüdő egézfzen, vagy-is annak fele, vagy harmad része igen, vagy kevésbé feketés.

Ha pedig a' marhák korábban el-veztek p. o. a' második, vagy 3-dik nap alatt, akkor a' tüdőben feketés barna helyeket fogtok látni.

de a' tüdőt ritkán találjátok egészen feketésnek lenni.

Ezt ugyan fenének tartjátok, de hibáztok; mert annak feketés színe a' vértől vagy on, melyet a' nyavallya, vagy a' fájdalom a' kitsiny ereknek végciből, a' tüdönck spongia forma kamaráiba hajtott.

Ha az ollyatén tüdőt fel-metélitek, annak kis kamaráit, Spongiás részeit teli vérrel találjátok. Az illyetén nyavallyás tüdök sokkal nehezebbek és keményebbek, mintsem az egészségesek.

Mikor a' barmok a' nyavallyának 12-dik 14-dik napján döglenek, akkor a' tüdejek mély barna színű, és edgy kevésbé keményebb, mint az elsőbkeknek.

Ha' a' marhák ezen dög veszedelemnek idején későbbben vesznek, p. o. a' nyavallyának 18-dik, és 20-dik napján s. t. — akkor tüdejek többnyire oldalokhoz nőtt. — meg-rothadt, és mintedgy tsunya genetséggel bé-takartatott; tellyes gödrökkel 's jukokkal; melyekben, vagy a' meg-rathadt és fojtott víz, vagy egyéb bűdös és undak matéria találatik.

Ezen nyavallyában a' beteges Marháknek szemek égő, tüzes, hideglelésék felettébb való, agyékok szörnyön ver, dobog; sokszor sokkal előbb kezdenek köhögni, hogysém nyavallyájok kezdődik, sokszor csak akkor kezdenek köhögni, mikor nyavallyájok kezdődik.

A' harmadik gyomor száraz betegségében a' marhák szemei mihellyest azoknak nyavallyájok kezdődik, könnyvezni kezdenek; ez után pedig edgy kevésbé későbbben azokból nyálas matéria foly, az orrok jukából takony szivárog, has-rágást kapnak, és has-menésbe esnek. A' tüdőbéli nyavallyában mind ezen nehéz állapatra nem jutnak, ki-vévén a' nyavallyának végét, ha azzal a' harmadik gyomor száraz-betegsége magát öszve nem kaptsolja.

Ha az utolsó meg-történik, akkor a' tüdőnek betegsége ragado; ha pedig a' magánoson és a' harmadik gyomor-betegsége nélkül megjelenik, akkor semmiképpen nem ragado.

Mikor az appro erek végei fok vért, vagy télyszínü nedvességet szürnek a' tüdőnek levegő-eges, vagy lélelzős holyagotskáiba, vagy Spongia forma részeibe, akkor a' barmoknak el-kell veszni; de e' főképpen akkor történik, midőn az erekből ki-szivárgó nedvesség vérből áll.

Ha pedig az illetén nedvességek nem vérből állók, hanem tsak ki-öntött fejer nedvességek — ha a' nyavallyának vége felé a' marhának szájából, orrából nyál foly, akkor a' betegek meg-gyógyúlnak.

Mind a' Nedvességeknek a' tüdőnek részeibe való ki-öntése, mind pedig azoknak meg-keményedése miat a' lélelzvet-vétel ezen nyavallyában igen nehéz. Az ér-vágás ugyan azt edgy kevésé könnyebbíti, de ezen könnyebbség kevés ideig tartó; mert az érvágás tsak a' vért izokta az erekből ki-botsáttani, nem pedig azokat a' nedvességeket-is, mellyeket az el-választo cretskék a' tüdőnek Kamaráiba szürtek.

Ezen nyavallya ellen leg-hathatosbb szerek a' szügyön való szór sinor huzás, és azon a' tályán a' bürnek edgy vagy két helyen tallér forma tüzes vafsal való meg-égetése: az esztendőnek részéhez alkalmaztatott tiszta hives levegőg; Selétrommal kevert lisztes moslék, a' vagy szénából főzött ital, mely főval és kevés mézzel öszve elegyítettik; Retek, (torma) mézzel, Savanyo almák, tisztogatás, a' jó eledel, a' mint a' betegek azt meg-kivánnják, a' jó vigyázás, jó rendtartás, és mind ezek mellett a' békefséges türés.

—W—

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' nyavallyáknak azon jeleiről, mellyek a' Marhák' száját szállyák-meg.

A' szájban esni szokott dög-nyavallyák fokak, és külömb külömb félek. A' Marhák' külömbfégek szerént, azok majd fakadékokból, majd kemény sebekből, nedves vízkető rühből állanak, mellyek a' szájnak külfő részein támadnak.

Most a' fok-inynek lágy, lankatt, meg-változott, 's бүдös mivólta a' fogaknak mozdulásával, vagy mozdulása nélkül jelenti-ki azokat.

Majd a' nyelvnek, és a' szájnak edgyik vagy másik részén hollyagok, fekélyek, daganatos ki-ütések keletkeznek vagy léfsznek, majd enyves kelések, majd pestises daganatok támodnak a' nyelvnek gyökerén.

Ezen száj-betegségek közzül gyakran vagy edgyik, vagy másik magánoson támad, gyakran más betegségekkel — főképpen pedig a' harmadik gyömor (öreg-bél) ísáraz-betegségével elegyes.

Mely Barmok ezen nyavalyákban esnek, késedelmesek az ételben, végtére pedig az eldelt egészfszen-is meg-fzoktákvetni; szájók nyállossá, motskossá kezd lenni, a' fogak ing, log, fogak-inye fszinetlenedik; lehelletek ízagos, 's бүдös, és többnyire betegvoltagekat, nyavallyájokat, fszomoru 's beteges tekintetek által kimutatják, és meg-esmertetik.

Ezen nyavallyákban hól több, hól kevesebb a' nyavallyások kinnya, a' betegség-is ugy szál, a' mint a' nyavallyáknak természeté, és a' betegségnek indító-oka változik.

A' Nyelv gyökerén 's a' torok-nyeldekloén támadott pestifés daganatok meg-ölik a' Barmokat: a' fekélyek, mellyek a' harmadik gyanor-betegségével, vagy a' vérhafsál edgyütt a' szájbán, és a' véghurkában keletkeznek, döglő betegséget jelentenek.

Ha a' fekélyek hufa kékes, rozsz-jel: ha barnás és büdös-még rozsfzabb; akkar pedig leg rozsfzabb, mikor a' fekélyek meg-nem tisztulnak, szemlátomást rothadnak, és a' kitsinyek a' nagyokkal öfzve fornak.

Mikor a' fekély hufa pirossá lészén, mikor ikrás, kemény, és eleven színt mutat, akkor a' betegek meg-gyógyulnak, ha pedig a' tagok azonnal vérzenek mihelyt az ember azokatilleti, igen rozsz jel.

Mind ezekben a' nyavallyákban igen jó mind az egéfléges, mind a' nyavallyás Marhát tiszta levegőég alatt szellőztetni; és mind a' kettőt napjában gyakorta Sós vízzel kellek itatni; az egéflégeseknek egéfléges eledel, a' betegeknek pedig ollyatént kellek adni, melytől azok nem fokot kerödznek p. o. lisztes moslékot, korpát, Kenyeret, s. t.

A betegeknek szájakat napjában háromszor, vagy négyfzér kel sós etzetes vízzel, vagy fenyő-fa hélyyából, a' vagy rozmarintból főzött vízzel szorgalmatossan öblegetni 's mosni.

Minden mosás után pedig a' betegeknek szájakon vagy nyelvéken lévő fekélyeket megkel sós mézzel kenni.

HATODIK SZAKASZ.

A Köröm-méregnek vagy Köröm betegségnek ismértető jeleiről.

A' köröm betegség, láb fájdalom, vagy fántitás nyári időben szokott leg-inkább támadni, és ered kiváltképpen a' heves ezten-dökben, és a' hévfég szünésével ez is megszünik.

Néha ezen nyavallya magánafon, néha pedig a' száj-fájdalommal edgyütt jö; ha maganofon jö veszedelmes, ha pedig a' száj-fájdalommal keveset ártó.

A' mely Barmok ezen betegségben esnek, azok edgyizersmind fántítani kezdenek, kör-mök meg-melegül, fájni kezd, azután pedig meg-hevül. A' köröm-hus meg-dagad, ezen daganat hideg-leléft okoz, melly néha tsak bizonyos tagokban, néha pedig az egész testben hévféget 's forroságot indit.

Ezen történetek után azokan fekélyek támadnak, mellyekből bűdös genettség foly, 's ezek néha a' köröm hafadékon, néha a' kör-mök kerülete körül, többnyire pedig edgyiken, 's másikon edgyaránt keletkeznek.

Mikor ezek közzül edgyik vagy másik tatál történni, akkor a' köröm el-vállik a' bőrtől, mely el-vált körmöt azonnal elkel met-fzeni; mert ha az idején el-nem metfzetik egész-fzen elvész.

Valahányszor ezen utolsó körömbéli nyavallya történik, mindenkor gonofz, azért ide-jén-korán annak elejét kel kerülni, a' pedig így eshetik-meg leg jöbben: ha a' Sántito Barom azonnal folyo vízben álltatik, vagy annak beteges részei azonnal tiszta 's fris vízzel mosogattnak gyakorta.

Ha mindenkor a' mosás és feresztés után a' fájdalomnak helye (a' meddig a' daganat és forroság terjed) sárga földből tsinált 's vízzel kevert sűrű Kásával bé-kenettetik, melyhez néha edgy fél-kalán olom (ón) etzetet lehet tölteni.

Mihellyest pedig a' bé-mázolás meg-fzáradt, azonnal azt az előbb említett vízzel meg-kell nedveíteni, a' fekélyek-is ha fel fakadnak, ismét az említett vízzel jo napjában kétfzer meg-mosni.

Mind addig illy moddal kell velek bánni, mig a' febek meg-nem gyógyulnak. A'mi a' belső orvoslo gyógyittását illeti a' Marháknak, jábbára tsak a' Kő-fő nyalásban-áll.

Ezen eszközök, és folyo-vízben valo gyakor feresztés, nem tsak a' betegeknek, hanem még az egészséges Marháknak-is mind addig szükfégesek, mig a' hévfég tart; mert a' hévfég szünetével a' betegfég-is hamar el-fzokotenyézni.

H A R M D I K R É S Z.

*Azokról az okokról, mellyek a' dög nyavalyákról
alkalmatofságot adnak.*

Eredete a' dög nyavalyáknak, az időnek egészségtelen voltából, az egészségtelen eledelből, és az eledelnek fogyatkozásából következik.

Származik e' továbbá a' Barmoknak tisztátalan tartásából, a' meg fertőzött itálloknak undokfágából, és az itállokban valo kivánt

világosságnak fogyatkozásából s' abban ural-
kodo bűdös levegőégből.

A dög nyavalyák ismét támadni szoktak
akkor, midőn egy helyen, vagy ugyan azon
átfállóban, több, és számosbb Marha szoroffan
egybe rékesztetik.

Meg esik továbbá a' Marhák körül tette
rossz gondviseles, és gondatlanság által; mi-
dön tudniillik táplálásokban fogyatkozást
sz szenvednek, mely-is egészségeknek fenn tartá-
sára felettebb kívántatnék p. o. ilyen a' kö-ső,
a' jártatás, friss viz, és egészséges levegő-ég-sat.

Okai a' nagy és fokáig tartó hévességek-is,
ködös idő, nedves és lágy melegségek, a'
lágy és egészségtelen Szelek.

Az idegen meg fertéztetésből ritkán tá-
madnak éféle dögös nyavalyák, hanem maga
a' természetnek meg - fertéztetése, mely a' be-
tegségnek okától, vagy a' testnek, (*) és
vérnek meg - változásától függ, gyakorta okozni
szokta azokat.

Az Egeknek, bofzorkányfágoknak, s' egyéb
féle hazontalan, hazúg babonaságnak, a' mint
azt a' tudatlan, és e' féle hazontalanságoknak
könnyen hívő falusi banyák vélik, tulajdonitni
nem lehet.

(*) Mely nagy légyen fokszor a' testnek, és abban lakozó
nedvességnek változása, minekelötte magát a' dög
nyavalja ki-jelentené, nyilván az elmúlt 1783dik
Eszterháziában, Kis Schvehaton lakozó Knolt serfőző-
nek szarvas-marháinn láttam, 's tapasztaltam, az hól
30j Tehenek közzül, melyek már majd majd a'
dögtől meg - szálottattak, egy se találtatott, a' mely-
nek testében egy tsepp genyettfégre való okat
lehetett volna észre venni, minnyájokon Szárazon
maradának a' Szőr sinorok, a' melyéket, mint nya-
valyát el - üző orvasságokat rajtok húzék.

Betegségbe esnek Marhák továbbá azért, mivel azokat völgyes helyeken étetitek, legeltető helyetekre a' viz-áradás ki-öntött. Tavaszszal éh gyomorral korán ki-hajtottátok, őszszal pedig későn kötöttétek jászolyra.

Erkezik azért is Marháknek dög nyavalyája, mivel télen nagy éhféget szenvedének, kikelethor pedig el-Szárat, és meg-rothadt fűvel tápláltattak, és havas vizet ittak.

Erkezik azért is Marháknek dög nyavalyája, mivel azok Nyáron nagy Szomjúfágot szenvedének, a' gyakor hévség epézté őket, a' legyek, és egyéb féle bogarak kínozzák s' tsipik vala, mnithogy zöldellő fák, tiszta forrás vizék és a' mezőkön bé-fedett állás nélkül szükölködének.

Fogyasztja Marhákot az e' féle dög nyavalya azért is, mivel legeltető helyeitek sovány, kopár, poros, fűrés, posványos, rüskébokrokkal, pokhálokkal tellyes.

A' többi között pedig kiváltképpen azért következik Marháknek dögös nyavalyája, mivel néha réteteken csak egy fű se terem, mely nékiek tápláló eledelül lehetne, és kívánfágok szerént jó izü, és egészséges volna. Megromlanak, meg-betegesznek, és el-vesznek ez okonn-is; mivel ugyan azon egy legeltető helyen gyakorta szaz vagy több Marhák is legeltetnek, noha a' követsekkkel-tele, és vakondok turátsal fel-vagyon hanyva, azért alig találkozik egy száll egészséges fű, melyet ép eledélnék lehetne mondani.

Őszszal Szarvas Marhákot betegsége abból is, következik, minthogy a' legeltető helyekenn, fű helyett gyakran ködöt nyelnek, dért, és fogyat nyelnek, az esső őket mofsa, és a' hideg szontyaikat által-járja, és erőteleníti.

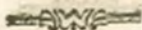
Télben Marháitok azért esnek betegségre s' arra azért készítettetek mintegy-el; mert azokat szoros, tisztátalan, ganéjos, és bűdös Istállóba rekesztitek, sem világos, sem tágas helyetek nints, Istállóitokat mivel ablakok rajta nintsenek a' szabad és fris levegő ég nem járja: egy szoval nints marháitoknak megkivántató illendő alkalmatosságtok, nints egészséges helyetek.

Ijetén szoros jukakban a' szemétkben, pokhálóknban, ésaz bűdös ganéjban a' rosz gond miatt szinte hassig el-temetitek: ijetén jukakban szoktátok a' nyomorúlt Marhákat egész Télen által; valamint a' herénget a' dungába bé-rekeszteni, a' mellet nyárban jól meg-nem száradt, és a' miatt meg-penészesedett keferedett, és poros szénával, 's romlott szalmával tartani, azokra semmi némü, vagy legalább rosz, és rendeletlen gondot viséltek, nem itattyátok, nem étetitek ugy a' mint rendesen illenek, és nem tisztogattyátok, friss levegő ég nélkül hadjátok szükölködni.

Okozni szokta Marháitoknak dögös nyavalsját az-is, hogy Istállóitokat posványos, vagy valoban ganéjos helyre építettetek; mivel falaitokban az udvarokat, utakat, tisztán nem tartjátok, mivel mind magatok mind pedig Marháitok ganéjját az Istálló mellet rakásba hánnyátok, és tartjátok.

Okai Marháitok betegségének azok-is, mivel azok a' kö-soban szükféget látnak; több Marhákat tartatok, mintsem el-tarthatnátok; mivel nem tsak a' tejet azoknak tögyökből, hanem még az erekből a' vért-is gyakorta erőszakosan ki-fejitek.

Bétegeskednek Marháitok e' miatt-is: mivel azok természeteket nem esmértek; mivel a' rosz fajtát a' jótól meg-külömböztetni

nem tudjátok, sem arról nem vizsgálodtok, hogy azok magokat miképpen el-tartanak: ha az erdőkön a' fzarvasfokkal; vagyegyéb fene vad állatokkal edjütt élnének.

Más oka Marháitok betegségének az-is, mivel nem tisztogattyátok, nem mosátok, nem vakarjátok, és nem usztattyátok azokat, és ezek miatt több a' ganéj, por. és e' féle ganéj rajtok, hogy sem a' hús.

Azért romlanak, vesznek azok, mivel rétetek, vetéstek jó őrizet alatt nintsenek, mivel külömb-féle gaz-szert orvaságul nékiek nyujtotok, mivel rajtok eret vágtok, többet orvasoljátok, hogy sem étetitek, itattyátok és tisztogattyátok azokat.

Gonoszbakká válnak az e' féle dög nyavalyák ezért-is, mivel az egészségeseket a' betegetől el-nem választyátok, mivel az utolsókat nem tisztogattyátok, azokhoz nem úgy láttok, vélek nem úgy bántok, a' mint azt tölletek meg-kivánnák.

Keményebben fogják a' dög nyavalyák Marháitokat azért-is, mivel egy aránt az egészségesen szintén úgy eret vágtok, valamint a' betegeknek, azókat szüntelen ártalmas és nyavalyájokra éppen nem tartozó haszontalan orvaságokkal kinozzátok.

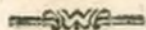
Nehezíti ezen nyavalyájókat az-is, hogy a' betegeknek ganéjjakat félre nem hányátok — Mivel ha eret rajtok vágtok, ki fojt véreket az Istállóban, a' földön szertefzéjjel el öntve hadjátok, a' meg-döglötteket pedig jól el-nem ássátok, és feditek.

Ímhol vagynak többnyire azok az okok! melyek miatt többnyire a' Marhák között az őket epesztő dögös nyavalyák származnak. Melyekből ki ki ha jól meg-gondolja, és

vizsgálja, által láthattya, hogy nem mindég kel mindjárt Marhájók betegségének, vagy el-veszésének alkalmatofságával az Istent, az Egeket, vagy a' rozz Embereket okúl elő venni, hanem meg-kell gondolni, hogy azok fügnek, és származnak a' rozz-rendelések-től, magok vigyázatlanágoktól, és azok közt-tett, vagy végbe vitt vigyázatlanágokból, és hogy ezekszerént, mint hogy arra magok-is okot ízolgáltattak, magok az okai.

Példát vehetünk a' Szarvasfokból Farkafokból, Medvékből és egyéb vad állatokból, melyek minthogy hatalmasok, és rendetlen gondviféléitek alatt nintsenek, ritkán történik ezeknek ily pufzta helyeken dög nyavalyájok, és tsak akkor vesznek-el, mikor eledelek, vizek, frifs levegőgek, egészséges idejek nintsen, tsak akkor vesződnek, döglenek, mikor az embereknek kezek, alá kerülnek, és gondvifélésekhez kellettik magokat szabni.

A' hibák, melyeket körülök itten el-követtek, azoknak teitekben hathatok, egészségeket meg-rontyák, véreket, egeslégeket el-vesztik, meg-valtoztattyák s' el-rontyák, a' teitnek belső részeit nyavalyásokká téfzik, és a' dög betegfégre el-kefzitik. Ezek szerént, és a' fellyebb említett okoktól legtöbb dög nyavalyák támadnak; ezek által a' betegfégek ki-nyilatkoznak, a' történetek nyilvánafokká léfznek: az ártalmas matéria készítettik, mely annak utánna az ifzonyú hideg, és forroság miatt méreggé válik.

N E G Y E D I K R É S Z.
E L S Ő S Z A K A S Z.

*Az egészséges Marhának Allapottyáról, minémű
szokott tudnillik a' lenni azon helyeken, a' hol
először, a' dög betegség támadott, s'
Kezdődött.*

Mihelyest valamely Faluba, vagy Istállóba a' dög betegség bé-üt, leg-ottan semmi, vagy tsak kevés egészséges Marha találtatik. Azok pedig, mellyeknek nyavalyájok nem nyilvánfágos, aláttomban már betegek, és az nyavalya meg-kezte Környékezeni, s' a' dög nyavallyákra el-készítették. Mind-azonáltal el-hitetitek magatokkal, hogy azok még-mind egészségesek; ezt talám abbol hiszitek; mivel észnek, fel, s alá futkosnak, tejet adnak, és elevenebbeknek láttatnak lenni, mintsem az igazi betegek; de hibáztok ebben; mert az egészséghez nem értetek.

Hogy pedig ebben valoban hibáztok magatok könnyen észre vehetitek, maga a' beteges állapot bizonyság ebben; mert alig tartatok egy ökröt, vagy egy Tehenet egészesnek lenni, leg-ottan lábakról le-esnek, és nyavallyás vóltoknak láttató jeleit mutatják.

Ne hidjétek azt, hogy Marháitok tsak akkor betegülnek-meg, midön már a' veszélyhez közel vagynak, több Napokkal, több Hetekkel, és néha egy néhány Hónapokkal elébb, azoknak dög Nyavalyályok érkezett,

Különös ez Allapot azokban a' Nyavallyákban, mellyekre maga az Helység okot ad, mellyek az egészségtelen és áthatatlan időtől

függenek, és az egészségtelen Istállóktól származnak: különösek ismét azok a Nyavalyák, mellyek először a testet, a vért és a testnek nedveffégét meg-rontják 's az után nyilvánvaló és bizonyos Nyavalyákká válnak.

Ha hasonló történetekben egészséges Marháitok körül szorgalmazatosan vigyáztok, e Következendő ezt bizonyító jelekre találtok; hogy Marháitok nem olly frisek, jó kedvűek, mint elébb, szemei nem úgy fénylenek, nyelvek nem olly éles, járáfok nem oly bátor, szörök nem olly természet-szerint-való, mint egészséges korokban.

Mind ezek a részek hol nagyobbban, hol kevesbbé változnak, mivel színetlenek, szomorúak, lassubbak, homályosok, halaványok, a mint a dög nyavalya hozza magával, s a környül-álló állapotok külömbféléiek, 's meg-változtak

A Teheneiteknek a tejek fokszor elébb meg-változik, hogy-sem a nyavalya magát ki-jelenti, t. i. izétlenné, vizefsé, higgá válik, kevesebb fajtót, és irós-vajat ad. Mind ezek a jelek közzul többnyire elébb, vagy edgyik, vagy másik, minekelötte a nyavalya támadna, meg-jelenik.

Meg-émlékezhettek, sőt bizonyithattyaik is, kik az említett jeleket, és Dólgot tapasztalták, hogy a dögnek idejében a Marhák egészségéhez nem lehet egészfen bizni. Mert ámbár egészségeseknek láttatnak-is lenni, mindazonáltal nagyobb-részént belöl meg-fogyatkoztak, betegesek, és általfogják magok is látni, hogy fokkal már az előtt, hogy a nyavalya magát ki-jelentette a betegségnek eredete és gyökere benne meg-volt.

MÁSODIK SZAKASZ.

Az egészséges Marhákkal való bánásról azokon a helyeken, a' hól a' dög nyavalyák uralkodnak.

Ha mind azokat az nyavalya szerző okokat, melyeket a' harmadik részben előtökbe adtam el-ígyekezitek távoztatni, minden Marháitokat melyekhez még a' nyavalya nem annyira közelített könnyen meg-menthetitek a' veszélytől. Hasonlóképpen a' jó orvofságok, és védelmező szerek könnyebben, és hamarébb eleit vehetik, és meg-menthetik a' nyavalyától és dögtől.

Ellenben ha ezekre idejekorán nem vigyáztok, és halasztjátok, minden Patika-szer és Marhákról való orvofság haszontalan.

Ha valahová a' dög nyavalya tavaszkor elébb bé-ut, mintsem a' marhák a' legeltető helyre ki-hajtottak, vizsgáljátok-meg miképpen teleltettek? mitsodás gondvifelés alatt voltak? jártattáké, eresztettéké a' levegő-égre, vagy pedig edgyikben, vagy másikban hátramardált láttak.

Talám több Marhátok volt, mintsem tápláló eledeltek. E' mellett az-is meg-léhet, hogy a' friss levegő-ég, világofság, szükféges tágas-hely, és jártatás miatt hijánofságot szenvedtek.

Ez ha úgy talált meg-esni, mindjárt a' rozsfzabbakon, és a' melyek nem annyira szükfégesek adgyatok-ki, azoknak pedig melyeket meg-tartani akartok bővön eledelt adjatok, tágasabb helyet rendeljete, az ístállóban-lévő ablakokat, és ajtókat gyakran meg-

nyírsátok, a' ganéjtól meg-rutult, és romlott Istállót tisztogatsátok, Marhátokat szép tisztameleg időben hajtsátok a' száraz, és tiszta udvarokra, és ezekkel a' dög nyavalyától valóban meg-mentitek.

Ha pedig későbbben érkezik Marhátokra a' tavaszi dög-nyavalya, arra vigyázzatok, ha valyón nem korán és ideje előtt hajtottátoké Marhátokat a' legeltető helyre? fő-képpen pedig arra vigyázzatok, hogy minémü a' fü, az idő, és az esztendőnek része; valyón nem hajtottátoké-ki éh gyomorral, vagy pedig nem étettéteké elébb oda-haza.

Ha valamelyikben hibáztatok, és Marhátokat meg-tartani kívánnyátok, azonnal azt jobbitani igyekezzétek.

Ha a' dög-betegség nyárban támad, vizsgáljátok-meg, hogy mind télen, mind Nyáron-körüllöttök miként hibázhattatok.

Az időt, a' jelen-való, és el-múlt időben Marhátokkal-való bánástokat jól meg-vizsgáljátok, hasonló-képpen az okokat, melyek a' dög-nyavalyára alkalmatosságot szolgáltattak mez-fizire tiltsátok, és el-keruljétek.

Mikor az éhfég, szárazság, az árnyék-helynek, és friss-viznek fogyatkozásai okai a' pusztító dög-nyavalyának, akkor a' dög-ellen jó orvaságok, az árnyék, a' friss víz, ferez-tés, a' hives levegő-ég. Nappal, (és kivált a' forró hévfégben) ne hajtsátok marhátokat a' mezőre, hanem inkább éjjel. Ha pedig tsak ugyan nappal hajtyátok-ki, inkább hajtsátok árnyékos helyekre, erdőkre.

Ha pedig a' Marhátokon uralkodó dög-nyavalyát a' lapájós, posványos étető helyek, viz áradások, és ki öntött tók okozták, hajtsátok Marhátokat dombokra, hegyekre, halmokra, vagy kössétek-bé az Istállóba, ha meg akarjátok tartani.

Ha a' dög-nyavalya öszfzel eredt, vi-
gyázzatok ezekre először : mitsodás volt a'
Nyár, ha a' dög-betegség koránt, vagy későn
eredetté?

Ha a' nyavalya koránt kezdett dühös-
ködni, jele, hogy az időtől, a' legeltető-hel-
lyektől, az Istállóktól, és a' Marhákkal való
helytelen bánáftól vagyon. Ha pedig későn tá-
mad, akkor a' nedves, ködös, ho-harmatos,
és fagyos idő az oka, és a' Marháknak későn-
való ki-hajtása okozza azt.

Ezen dögnek ragadó természetéről, egy-
helyből másba-való viteléről, nem akarok
hofszas emlékezetet tenni, noha erről az em-
berek sokat szólnak, és keveset értenek rolla,
mivel ezen nyavalyák közzül nem-igen sokak
ragadók. Azért elég leszfn benneteket arra,
a' mit már ez előtt fel-jedzettem emlékeztetni,
és inteni, hogy akármely dög-nyavalyának
idején egészséges Marháitokat a' betegektől el-
szakasztani igen hasznos.

Minden forró, dög-betegség ellen két vé-
delmező orvasságot javaslok, melyel a' dög
ellen védelmezhetitek Marháitokat.

Mind a' beteg, mind az egészséges Mar-
háknak adjatok annyi kö-sót a' mennyi tölle-
tek ki-telik; kiváltképpen a' Szarvas-marhák-
nak, és a' Juhoknak. Mihelyest valamely
forró dög-betegség uralkodni kezd, azonnal
mind az egészséges, mind a' beteg Marhák-
nak a' szügyén, avagy kívül azon a' helyen
a' hol a' dög-betegség ki-ütötte magát, és ab-
ban el-veszett Marhák testének belső részén
gyuladás szokott támadni, ször madzagot huz-
zatok.

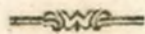
A' ször madzagot pedig, mind a' beteg,
mind az egészséges marháknak testeiben hadjá-
tok, mig-tífza feje, és szagatlan genyettségek

nem tsepeg utánna , hadjátók pedig bőrök alatt a' madzagot , két , három hétig. Noha ez nem minden történetben , de még-is a' többiek közt leg-bizonyosbb , leg-jobb , 's hathatosbb-szer , mellyel a' betegségnek alkalmasosfágával kell élni.

Nem-külömben hathatos , és hasznos ereje van a' hunyor gyökerének-is , ha a' dög-nyavalyának idején , az ikrás hús felett a' bőr meg-mettzetik , és oda bé-dugják , ezt pedig azon-hellyen kell el-tenni , vagy végbe vinni , a' hól a' Kovátsok szőr madzagot huznak , vagy kerekcs bőrt szoktak belé-dugni.

Az említett mettzések pedig mennél nagyobb daganatot okoznak , és mennél több-gennyettséget gyűjtenek , vagy szívnak , annál jobb ; de ha azonban a' szépen a' sebekből mind ki-foly , tsak azt az egy-külömbféleg tartfátok - meg ; hogy a' sovány marhákban ne-tartsátok olly fokáig a' madzagot , mint az erőfökben , és kövérekben ; mert ezen szerek a' soványokat leg-jobb erejeből , és testi nedveségekből ki-vézik.

Ha pedig az említett orvaslás modja semmi daganatot nem-okoz , és matériát nem-sziv , hanem a' testnek részeiben szárazon , és minden változás nélkül maradnak , rosz-jel ; mert annak a' jele , hogy az érzékenség benne meg-tompult , az élet pedig erőtlen , és haszontalan.

Ö T Ö D I K R E S Z.

ELSŐ SZAKASZ.

Azokról a' rendelésekről, melyekhez azonnal fogni-kell, mihelyt a' dög ki-nyilatkozik.

Mihelyt a' betegségben meg-döglött, 's felbontott marhákban azokat a' jeleket láttyátok, melyekről a' második részben emlékeztem, azonnal bizonyosok lehettek, hogy a' dög-betegség-miatt veszett-el.

Ha a' beteg marhaitok a' dög-nyavalyának uralkodáskor has-menésbe estek, has-erőltetést szenvedtek, ha szemek tipás, és nyálás, volt, orokból pedig takony folyt; ha el-veszett gyomrokban, és belső-bélekben, vagy külfő részeikben tarka jeleket, vagy gyuladást láttok; ha láttyátok, hogy a' harmadik gyomor száraz eledellel telyes volt, akkor el-hihetitek, hogy a' harmadik gyomor száraz-betegségre pusztitya marhatokat.

Ezen nyavalyának mirigyos, és ragadó-voltáról már fellyebb szoltam: és most-is legelső hasznos orvasságnak lenni javasolom azt, hogy az egészséges marhát a' betegtől abban az órában el-valaszátok, és hogy többé öszve ne-mennyenek arra vigyázzatok.

Ha ezen hasznos javaslat terhesnek láttatnék, az egészséges marháknak nagy-száma miatt, akkor az első-jelre, melyet ha-tsak egy szarvasmarhán észre-vefztek-is, könnyebfégnek okáért az egy, vagy két, darabból álló beteg marhát az egészségesektől szorgalmatoson el-valaszátok. Azt a' helyet a' hol a' beteg marha volt, és az eszközoeket, melyekből t. i.

ivott, evett, szükséges meg-mosni, szárazgatni, szellőztetni, és ezek-szerint egy-nehány napok-mulva lehet hozzájuk nyulni, és velek élni.

Mihellyt a' beteg marha olyan helyre jut, a' hól nyavalyáján nékie által-kezel menni; azonnal az említett Hunyar gyökerét a' hús, és a' bőr között a' fzügyébe bé-dugjátok, vagy pedig a' szőr madzagot azonn meg-huzzátok.

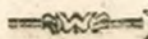
Hafznos ilyenkor a' beteg marhának a' hafak alatt-valo bőrét két, vagy három helyeken egy tallér forma tűzess vafsal meg-sütni, vagy egy ahoz tudó Kováts által ugy-meg-égettetni, hogy a' fekete barna-szint mutafson.

Ezen három-féle szerek, mind ebben, mind egyéb ollyas dög-betegségben, mellyek a' marhának béleket fel-gyulafztyák, a' többi orvaságok közzül leg-hafznofabbak; hanem arra kell-vigyázni, hogy azokkal elleinten kell-élni, és egyfzersmind, 's keménnyen el-kézfíteni, vagy végbe-vinni, kivált a' sínor-huzást hofzfzan kell-hadni, a' Hunyor gyöker-is jo erejében légyen.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' beteg-marháknak az eledelre-nézve valo tartáfokról.

A' közönféges és szokott eledelből a' beteg-marháknak igen keveset adajatok, kivált-képpen a' száraz eledelt töllök el-vonnyátok, ha tsak egy, vagy-más fűhöz különös kívánfagokat nem-mutattyák, mely kívánfagok főképpen a' betegfégnck első hetiben ritkán szokott lenni.

A' száraz, és más szokott eledelek helyett, adjatok nekik inkább orvasság gyanánt, egy vékony sóval és puska-porral meg-hintett szelet kenyeret.

Szinte ilyen hasznos a' betegeknek a' fejer, kerek, és sárga répa, savanyo alma, édes káposzta, és egyéb kert-béli zöldségek. Ezek a' Marhákat erősítik, és nem csak az életre erőt adnak, hanem a' betegeket-is nyavalyájokban segítik, és változást benne megfogyasztyák. Hanem akkor ártalmasok, mikor a' Marhák azoktól irtoznak undorodnak, mikor azokat balgatagul a' betegeknek torkába erőszakkal tolyják.

Mikor a' marháknak nyelvek száraz, motskos, nyúlós-nyállal bé-van lepve, akkor semminémű eledelt bé-nem vesznek. E' pedig kivált-képpen ezen állapotokban esik; tudniillik a' mint mondám, mikor nyelvek száraz, barna, fekete színű, avagy kiszáradtt. Egyébkor, de csak ritkán, el-vefzik az eledelt, de a' melyet el-vefznek-is az-is többnyire sós, kevésbé keferű, avagy savanyú szokott lenni. Ellenben mihelyen a' nyelvek meg-tisztul, a' mtsoktól, hártjától, nyáltól meg-szabadul, jele mindjárt annak, hogy a' nyavalya benne megindult. A' mint ezt magok a' marhák bizonyíttyák; mert nem sokára egészséges állapotokbeli ételi kívánságokat, és szájoknak izit vízfizya-nyerik.

Ha a' beteg-marhák a' nyavalyának idején, a' közönséges szokott eledelből magok kívánságokból valamit esznek, soha se, vagy csak igen-ritkán jutnak veszedelmes állapotra, de a' melyek hat, vagy nyoltz napok mulva is az eledelhez semmi kedvet nem-mutattya, ha csak a' nyavalya rajtok hirtelen meg-nem fordul, mind el-vefznek.

Noha a' marháknak, a' hatodik, vagy nyoltzadik napig fok, eledelt nem lehet adni, mind azonáltal fziükfég, hogy minden-nap külömb-féle eledelokkal azokat meg-kinál-játok, a' mikoronn arra szorgalmatosan rá-vi-gyázzatok; minémü eledelhez mutattyák leg-inkább kivánságokat. Erre a' betegfégnck közepén leg-inkább rá vigyázzatok és tse-lekedni el-ne mulasztok: Az eledelt nékiek mind addig mutogatni-kell, míg azt nagy kivánság-gal el-nem veszik, de eleikbe ne-t. gyétek; mert az ő benne undorodást és ahoz-való kedvetlenséget szerezne.

A' beteg-marháknak az eledelt idegen kéz által ne adjátok, hanem olyan személyek, (szolgák) által-nyujsátok, kikhez már a' mar-hák hozzá szoktak, és Esmerik.

A' Kik az eledelt a' beteg marháknak tor-kába balgatagúl erőszakkal dugják, és őket az arra való le-nyelésre erőltetik, felettébb hi-báznak, és tsak marhajoknak nagyobb beteg-séget okoznak, vagy azt a' dögléshez inkább készítik, és siettetik; mert a' mely eledel a' száznak nem jó izü, és az or-fzaglás ellen-való, azt a' gyenge, egészségtelen beteg-marha gyomra telyefséggel meg-nem emészti.

De még-is mikor a' beteg marha fokáig, u. m. nyavalyájának közepe felé-is sem kenye-ret, sem almát-sem répat, vagy káposzta le-velet s' más egyéb-féle eledelt bé-nem vészen, meg-lehet akkor napjában egyszer, vagy leg-alább kéttzer annak torkába egy meszfeje, sűrű sós lisztes levest, (vagy moslékot) töl-teni.

Ezen említett szerekkel kivált-képpen ét-hettek akkor, mikor a' barmoknak gyakor, és felettébb nagy szorongatással hasak meg-indul, és has-folyásba estek, de sót, vagy sós ételt akkor nékiek ne adjátok.

Vigyázzatok arra is, ha ganéjjok, felette bűdös, ha barna-szinü vizből, vagy sárgás, és bűdös fosásból áll, ha a' barmok erejeből nagyon ki-fogytak; akkor a' lisztes leveshez, (vagy moslékhoz) tölthetni egy jó pohár bort, vagy eröss fert, 's így higan a' beteg-marhá-
nak torkába tölthetni.

A' mi az eledelnek változtatását illeti, ebben magatokat szorassan az esztendőnek részéhez alkalmaztassátok; mert a' marháknak testek, jó izüfégek, vérek, az esztendőnek minden részeiben meg-változik, és az idő, hévfég, vagy hideg-szerint külömb-féle szokott lenni.

Példának okáért: nyárban a' Marha inkább eszi az ép, és friss füvet, a' nedves időben inkább-szereti a' száraz-eledelt, a' korpát, és fűszerfzamos veteményeket. Őszfzei a' kerti veteményeket, a' mértékletesen, avagy az alig-keferü zöldfégeket. Tavaszfzal pedig a' szárazt, a' zöldel egy-formán kedvelli, és meg-
eszi.

Mind ezek az eledelek, a' változó időbenn-is, akár-mely marhának, a' testnek, vérnek, és nyavalyás voltoknak külömbözésében, szint-úgy az egészségesnek, mint a' betegnek hasznosok, és orvasság gyanánt vagynak.

HARMADIK SZAKASZ.

A' beteg-marhákat mi-képpen kell-itatni?

Mikor a' marhát a' harmadik gyomor (öreg-bél) száraz-betegsége, vagy egyéb forró betegség kezdi el-érni, és nyomorgatni, akkor enniek igen keveset adjatok, ellenbenpedig mentül-inkább lehet, annál-inkább itas-

sátok. Erre pedig fellettébb szorgalmasan vigyázzatok, és ezt magatoknak különösen fel-jegyezzétek.

A' gyomornak ezen száraz-betegségében leg-jobb itálnak tartom lenni a' szénából készített italt, melyet így készíts: a' szénát forró vízzel öntsd-meg, és azt szürd-meg; ezt ezután hol jobban, hol kevésbbé meg-főzván, a' nyavalyához képeit némelykor melegebben, majd hidegebben, a' miképpén jobb-izüen esik a' beteg-marhának nyujsátok, és belőle itafsátok.

Valamint pedig az ezftendő részeinek változó természetete, a' betegségeknek, és abban eshető, vagy-meg-is eső változásoknak külömb. volta, szinte úgy a' marhák-között, az azoknak külömb-féle fajok ezen dolgot meg-változtatni szokták.

E' mellet szinte-ugy nem-lehet a' beteget ilyen italra kényszeríteni, valamint amazokat ez vagy amaz eledel vételre erőltetni, hanem az ilyen állapotban azoknak szokásokra, természetekre kell-vigyázni, és a' szerint intézni a' velek-való bánáit.

Ha az ilyen beteg marhák inkább szenvednek szomjuságot, hogy-sem az említett szénából főtt vízből innya, akkor vizet, vagy szokások-szerint-való italt kel-adni nékik.

De még-is hogy ezen főtt víz italra rá-vehesétek, napjában egy-néhányszor, szájokat, és nyelveket azzal mofsátok-meg, és mihelyt annak szagát meg-érik, akkor azt a' tiszta friss víznél-is inkább meg-ifszák.

Ezen szénából készített ital hatható orvassággá válik, ha azt a' nyavalyának keadetin fálétrommal meg-hintátek a' marhának, az erőteleneknek kenyér-hajjal, azoknak pedig kik bűdösset, és rothadtatt fosnák, egy-két ma-

rok öregén tört tögyfa héjjal öfzve-fözitek, és így meg-készítve víz-helyet nyujtjátok.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A betegeknek Istállóiról.

Azok az Istállók, melyekbe a' beteg marhákat bé-állittyátok, nagyok, magassak, tiszták, világosak, és szellősek légyenek.

Az ilyen beteg marhának nem-tsak mindig elegendő allyok (vagy ágyak) légyen, hanem valahányszor azt a' izükség kívánnya, friss szalmával fel-váltjátok, kiváltképpen akkor, mikor a' betegek le-feküsznek, és fel-költők után a' vizes allyokat ki-hánnyátok, mihelyt tudni-illik az, vagy az ő egészségtellen vizelleitől, vagy meg-izzatt párás matériájától meg-mötskoltatott, és erre-is szorgalmasan rá-vigyázzátok.

Hasonló-képpen bánnyatok ganéjakkal, mellyet azok a' felettébb-való fosás által, allyokon kívül, sőt fokszor álló-helyektől meszse fetskendeztetnek.

Midőn nyári időben nagy a' hévség, legjobb hajlékak a' szabad levegő-ég alatt lévő álló-helyek; mellyek deszkákból, ágakból, vagy szalmából készítettek. De itten vigyázzatok az árnyék-tartó helyre, a' vízre, a' közel-lévő helyre, és mind azokra, melyek a' tartásra, a' jó alkalmatosságra, vagy arra, a' mi-nélkül a' betegek szükölködnek izükséges.

Nyárban leg-jobb helyek a' házaknál-való szinek, kertek, a' közel-levő erdő, a' hol levegő-ég, jó víz, és friss árnyék edjütt vagyon.

Ha

Ha ilyen nyári időben a' betegeket a' közönséges istállóban tartjátok, akkor az ablakokat, ajtókat, mind éjjel, mind nappal nyitva tartjátok, és ha a' hévség nagy, akkor az ajtók és ablakok mellett-való helyeket friss vízzel napjában egy-néhányszor meg-öntözzétek.

Ezek után, igen hasznos orvafság a' betegeknél, ha azokat mind-addig, míg erejek engedi, napjában esítve, és reggel egy-oráig a' szabad levegő-ég alatt jártattjátok.

Há a' dög nyavalya, p. o. a' harmadik gyomornak (öreg bélnek) száraz betegsége Tavaszkor, vagy őrzkor támad, akkor a' betegeket száraz, és az Esztendőnek részéhez alkalmaztatott meleg istállóban, mellyek tiszták, és szellősek légyenek, tartjátok. Éjtzakának idején pedig az ajtókat be-zárjátok, de az ablakokat nyitva hadjátok. Azon-közben a' betegeket, az Esztendőnek ebben a' résziben, a' napnak tiszta óráiban az istállóból ki-kell-ereszteni, mind addig, míg erejek engedi.

Mivelhogy a' harmadik gyomornak száraz betegsége-is, hasonló-képpen, mint egyéb barmokat vesztő nyavalyák, forró-betegségből áll; jól vigyázzatok azért, hogy beteg marháitokat melegen ne-tartjátok; mert-külömben gonoszabbá válik betegségek, és azok bizonyosan el-vesznek, mivel a' melegen való tartás, a' forróságot, és hideglelést sullyosítja.

ÖTÖDÍK SZAKASZ.

A beteg Marhákkal való-bánásról, és az azoknak gond-viselésekre rendelt szolgáltról.

Az eddég említett marhákkal való-bánásra, és gondviselesre szorgalmatos, serény, okos,

gondos, és iparkodó szolgák, vagy fzemélyek kívántatnak.

De azonban még-is szükséges, hogy az említett szolgákra-is a' házi-gazdák, és gazdaszfonnyok, vagy más hiv házi-gondviselek nagy vigyázással légyenek, úgy hogy, a' beteg-marhák egy-nap szinte oly gondviselek alatt légyenek, mint más napokon.

Nem-tsak az eledetek, orvasságok, melyeket én javasoltam hasznosok a' betegeknek, hanem még az okos és vigyázással-velek-való bánás-is, és tartás, tisztogatások, orvasság gyanánt esik.

Erre-valo nézve, a' betegeket napjában nem-tsak tisztogatni, vakarni, jártatni, és annak rende szerint itatni, étetni kell, hanem egy-fzersmind szükségés azoknak szájokat, és orrokat napjában egy-nehányszor meg-mosni, nyelveket sóval dörgölni, fzemeket gyakorta mofogatni, és a' rút matériát, melyet a' feketebodza gyökér, sinór húzás, tüzes vas, a' mellyel a' szügy, és a' has meg-égettetik okoz, szorgalmasan friss és sós, vízzel a' febről le-kell-mo'ni, és dörgölni.

A' beteg marhákkal bánok vigyázzanak magokra a' mennyibe lehet, hogy ollyatén ístálókba, és helyekre ne-mennycenek a' hól még a' dög nem-uralkodik, hogy azok által se gyanakadás, se pedig alkalmatofság ne-adassék a' betegségnek mesziübb-valo ki-terjesztésére.

Hasonló-képpen minden szükséges eszköök, és edények, melyekből a' beteg morhák ettek's ittak, meg-mofattak, tisztogattak légyenek, és azokat mind addig az egészséges marháktól el-fogjátok és távoztassátok, míg a' dög nyavalya egészen meg-nem-fzünik.

Észerént ismét intelek benneteket, hogy azon edényeket, melyekből a' betegek ittak, szorgal-

matosan meg-kell-mosni, dörgölni, tisztogatni, forró-vizzel meg-kell-forrázni, azután hideg vizzel ki-öblíteni, végre meg-kell-szellőztetni, és így osztán egy idő múlva, az egészséges marháknak hasznokra fordítani.

A' szerent a' mint felyebb-is mondtam, a' betegek-alá szalmából terített ájjokat, ganejjokat ki-hánnyátok, és ezt mind az egészségesektől, mind á betegektől el-távoztassátok; mert az edgyiknek sem hasznos, a' betegeknek ártalmas azért; mert a' nyavalyát gonoszabbá tészik, az egészségeseknek pedig azért; mert mint beteg marhától származott ganéj, őket-is betegekké tehetik. Leg jobb, ha azokat este, és reggel, mikor az idő hives ki-hánnyátok, és osztán a' földbe rejtitek.

HATODIK RÉSZ.

A' Talísi-gazdáknak szolló némelly hasznos fel-jedzések, hogy t. i. miképpen kellejsek a' nyavalya idejekor az orvasságokkal élni, és a' marha veszedelmet orvasolni.

A' szerent a' mint felyebb-is meg-irtam, mind haszontalanok az orvasságok, ha azokkal és a' betegekkel okosan, rendesen, és jól nem bántok, ha azokat annak rendi-szerint nem éterítitek, itattyátok, Ellenben ha a' meg-mondott mód szerint lattók azok körül, olly fokot használ, mintha orvasságtokhoz meg-meg annyi gyógyító erőt adnátok.

A' rendeletlenség-miatt azok az orvasságok-is mellyeket beteg marháitoknak, vagy kesőnn, vagy ideje-előtt, vagy bövséggel, vagy alkalmatlan időben nyulytotok, ámbár azok leg-jobbak, és ártatlanok légyenek-is, még-is méreg gyanánt esnek.

A' magatoktól ki-gondolt dibdáb orvasságokat marháitoknak azért adgyátok, hogy használjanok, holott sem azoknak erejét nem esmérítek, és igazán hogy mire való legyen nem tudjátok, sem marháitoknak igaz nyavalyáját, okát, fészkét jól ki-nem-tapogathattjátok, és így nem-tudjátok, hogy mikor, és vallyón használnak-é, vogy nem? melyre való-nézzve az ilyen más tudatlantól Komendált, és vaktában mintegy szerentsére be-adott orvassággal magatoknak kárt, azoknak pedig nagyobb veszedelmet, sőt halált-is okoztok.

Az á-féle orvasságok-is melyek a' vízben meg-nem-olvadnak, és nagy-részént azok-is mellyek abban el-olvadnak, avagy oszlanak azoknak ártalmasok, mellyek le-nem-nyeldeklik, és ételeket meg-nem-kérödzik. Ártanak egy szóral mindazok, melyeket, a' betegeknek gyomrok meg-nem-emészthet.

Azokat az orvasságokat, melyeket a' dög nyavalyának idején szoktatok a' betegeknek-készíteni, akkor adjátok-bé, mikor már többé le-nem-nyelik, nem kérödznek, következés szerént olly időben, melyben lehetetlen, hogy azok ártalmasok ne legyenek.

Nagyabb részént az orvasságok ('s állíthatom) minyájon, olly félék, hogy az egészséges gyomrokat meg-rantják, nehezítik, szüntelen erőltetik, szorongatják 's gyötrik, mellyek a' marháknak undorodást, has-menést, iz-zasztást inditnak, és az egész-testet nyughatalonná téstik — mind ezek pedig nem-orvasságok, hanem a' mint már előbb-is mondtam mérgek

Azon orvoslo szerek azért, mellyeket beteg marháitoknak adtok, tsak akkor szolgálhatnak orvos-ság gyanánt, mikor azokat úgy meg-válofstjátok, a' mint a' nyavallyának allapottya kívánnya,

és azokkal annak idejében illendő mértékkel éltek, és olytán fujos nyavallyákban adjátok, mellyekben használhatnak, ha erejeket mutatják. Ha külömben tselekeztek, másképpen adjátok 's valófztjátok, azok orvosság helyett méreggé válnak. Nints hatalmomban benneteket ezen mesterségre meg-tamittanom, de talám magatoknak sem volna erőtök, 's tehetségtek annak meg-tanulására. Az orvosnak, ki egyebet nem tesz, hanem csak a' maga tudományát gyakorolja, szinte annyi idő kívántatik, a' mennyi a' Marha nevelésnek, a' szántás-vetésnek, vagy egyéb falusi-gazdaságnak meg-tanulására, és e' mind jó, sőt edgy iparkodo Polgár-gazdának valójában szükféges.

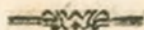
Ha mind-azokat pedig véghez viszitek, tselekezitek, és szorgalmatoson éltek vele; ha úgy tselekeztek, a' mint néktek meg-irtam, bizonynal olly dolgot tselekeztek, mely néktek hasznos, Marhaitoknak pedig a' dög nyavallya ellen igen hathatos.

Az emberek és Barmok orvoslásába ne avasátok magatokat; mert ahoz nem-értetek; csak ahoz lássatok inkább, a' mit-eszettekkel fel-értek; azt tselekedjétek hát, a' mihez értetek, és így szerentsések léfztek.

Mind-ezek nem-tsak a' dög nyavallyákról, hanem minden egyéb betegségekről-is igazak.

A' mi a' Barmokkal való bánásra, és azoknak gondjokviseelésére néktek szükféges, fellyebb bővebben meg-magyarázom. Azzal ugyan meg-nem gyógyíthatjátok minden Marhaitokat, mindazáltal fokát életben közüllök meg-tarthattok, mellyek külömben el-vesznének, ha ezt nem-tudátok.

Szinte úgy vagyon a' dolog a' dög-nyavallyának orvoslásával, valamint a' Kaszálással, széna-gyűjtéssel, és minden földi terméseknek

Bé-takarításával. Ezek nem-mindenüt, és nem minden éftendőben vitethetnek edgy-aránt végbe fzerentséfen, ámbár edgy-féle orvosok és egy-féle munkások (Kaszások) légyenek.

Az idő mivolta, és az Éftendő részeinek különböző változása szinte ugy avatkozik a' nyavallyákba, vagy azoknak gyógyulásokba, valamint a' gyümöls-hozo veteményeknek meg-érelésébe, és bé-takarításába, az az : azokba hat, és egygyes része vagyon benne.

Azok a' dög-nyavallyák, melyek a' beteges, és roszfz időtől, a' rosz éledeltől, és egésségtelen legel:ető helyektől, és egyéb ártalmas okoktól származnak, veszedelmesek, és fokfzor halálosok szoktak lenni.

Azok pedig, melyek az alább-való ártalmas okoktól származnak, nem-olly veszedelmesek, és nem-is ollyan ártalmasok.

HETEDIK RÉSZ.

A' meg-döglött Marhák bőreinek haszon-vételéről, azoknak el-ásásáról, és az Istállóknak tisztogatásáról.

A' meg-döglött marhának bőrei az egésségeseket meg-nem fertéztethetik és ronthatyák, ha tsak a' marhák ragadó dög-nyavallyában nem-döglöttek meg.

Mérgesekké, és ártalmasokká válhatnak akármely meg-döglött marhának bőrei, ha a' döglött teitről azt addig le-nem vonnyátok, míg-abbán a' vér rothadni, bélek, s. húsok bűdösödni nem-kezd: e' pedig nyárban, mikor nagy hévség van, egy-nehány órák alatt köttnyen meg-efik.

A' döglött marháknak azért bőrét, akár dög-nyavalya, akár egyéb betegség által vesztenek légyen-el, elegendő idejében 's, korán testekről le-nem huzhatyátok.

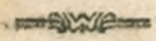
Mindezek után arra intelk benneteket, hogy ezen említet munkát a' háznál, az udvarokon, vagy azon a' helyen a' hól a' marha meg-döglött soha véghez ne-vigyétek, hanem inkább mindenkor csak olyan helyen, a' hól a' dögöt el-kell ásni és ha Nyári méleg időben a' dög-halál után két óra mulva, a' bőrt le-nem huzzátok, akkor a' házi-marhás gazda inkább kárt vallyon, és a' meg-döglött marhát bőrostól el-áfalsa.

Ha pedig a' dög-nyavallyák idején a' Marhák eleven testekben rothadást szenvedtek, azokan pestifés doganatokat találtak, mihelyt meg-dölönek bőrostól szöröstől azonnal el-ásni el-ne mulafsátok, azért; mert az ollyatén bőrök ragado nyavallyával tellyesek, és a' fekélyek miat azon-kivül-is meg-romlottak.

Mind a' ragadó, mind pedig a' nem-ragadó dög-nyavallyáknak idején, mihellyt a' bőr a' testről le-huzatik, leg-ottan fris vízzel megmosossék, azután 24-orákig lugos és sós vízben áztattassék, annak utána pedig a' szellőn szárasztassék-meg,

Ha pedig valahól annyira dühösködnék a' dög-nyavallya, hogy kevés idő mulva sok marhák el-vesznének, akkor olly kézülettel légyetek, hogy a' bőroket azzonnal edgy nagy Kádba bé áztossátok, mely Kő 's timsos vízzel légyen meg-töltve.

Arra-is meg-tanittalak benneteket, hogy az ollyatén szerentsétlen történetekben mi-tévők légyetek, hogy leg-alább bőrét Marháitoknak meg-tarthatátok; de véghez vigyétek mind azokat, mellyeket mondottam; nehogy

gondolatlanfágtok miatt magatoknak, szomszéditoknak és az Országnek kárt okoztatok; mert ha e' találna rajtatok esni, méltó büntetésbe esnétek, és a' Büntetésen kívül megdöglött Marháitokat-is el-kellene bőröstől tetmetnetek.

A' mely pertzentésben a' bőr rollak lehuzatik, azonnal a' dög testnek minden részeit fel-darabóljátok, és azt minden tagakkal, hozzá tartazando részekkel, a' vérrel edgyütt, 8 fingnyi mélységű gödörbe ássátok, temesétek.

Mikor ezt véghez vittétek, akkor azon helyeket, hól a' betegek állottak meg-tisztogassátok; a' Jászfokat, vállukat, és minden ezek körül forgott fa-eszközöket 's edényeket erős párlagos vízzel meg-mossátok, az Istálon lévő ablakokat, ajtókat nyitva tartásátok, és jól meg-szellősztesseétek mind azokat.

PAZNIK OLGA
 ÉS TÁRSAI
 BUDAPESTEN
 V. Földes utca 4.